

On some fundamental questions related to the judgement-charter of the Monastery in the Veszprém Valley from the year 1109

In a former study (MNy. 107: 276–98), the author has ascertained that the Greek diploma on the foundation of the Monastery in the Veszprém Valley is the earliest known text surviving from the Carpathian Basin written during the time of Hungarian rule and that it was probably issued around the year 980, even though the *Diplomata Hungariae Antiquissima* dated it to around 1018. This much earlier date of issue throws new light upon several fundamental questions related to a charter from the year 1109, enumerating the properties of the Monastery. The author analyses four important problems. He formulates both the legal reasons and legal goals that may have led to the issue of this ‘judgement-charter’ by comparing the differences of the properties of the Monastery listed in the Greek foundational diploma and the later charter. One of those reasons could have involved the right to collect decimation tax from the people of the Monastery. According to the author’s explanation, the 1109 charter omits reference to the Archbishop’s supremacy – contrary to the diploma of foundation –, because the king’s commissioner interpreted the reference to the Metropolitan authority in the Greek charter as it was valid at the time of foundation in the hierarchy of the Byzantine Church, but not in 1109 under the Roman Church governing at the time. The author explains why King Saint Stephen was mentioned as the founder of the Monastery, albeit it was in fact founded by his father, Dux Géza. Finally, the author gives his views on the real meaning of the charter’s enigmatical reference to a certain *actor monasterii*.

Keywords: charter of the Monastery in the Veszprém Valley, judgement-charter of 1109, Saint Stephen of Hungary, the Synod of Tarcál, Metropolitan authority, Byzantine Church in Hungary, *actor monasterii*.

HOLLER LÁSZLÓ

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Arany János *felvehet* szaváról. Az ÉrtSz. a *felvesz* ige egyik jelentésváltozatának (népies minősítéssel) ilyen átvitt értelmezést ad: ‘felfogva érez, érzékel vmit’, továbbá: (tagadó alakokkal) ‘törődik vele, figyelemre méltatja’. Ezt a jelentést Arany költői műveiből vett idézetekkel is demonstrálhatjuk: „Vagy hazai lantra fületek már gyöngö? / *Föl sem veszitek*, bár neveteket zöngje?...” (Toldi szerelme, 7. ének); „Százszor is kiálta: »csitt no! egyet mondok!« / Százszor *föl se vették* ötet a bolondok” (A nagyidai cigányok, 1. ének). Ugyanitt találjuk azt a további jelentésárnyalatot is, amelyet a Toldi e közismert sorai illusztrálnak: „Toldi... megvetéssel túri, / Szolganép belőle a csúfot hogy űzi. [...] Azzal áll a bosszút, hogy csak *fel sem vette*” (Toldi, 3. ének). Az értelmezés a következő: ‘(elki bántalmat) nem vesz zokon, nem neheztel érte’.

Ennek az igének található azonban Arany verseiben néhány olyan hatóige-képzős példája, amelyek jelentése a fenti jelentéskategóriákba egyáltalán nem fér bele. Már csak azért sem, mert ezekben nem átvitt, hanem konkrét cselekvésről van szó. Legegyszerűbben ezek így értelmezhetők: ‘megláthat, képes meglátni’. Ezt a jelentést, tehát kifejezetten a ‘szemmel való észrehevés, meglátás’ értelmet hordozzák az alábbi Arany-idézetek (általam kiemelt) igéi: „És midőn távolról *fölvehetted* ismét / A hazai kunyhók szálldogáló füstjét /.../ Mi őrzötte szíved... mi tartá meg épen, / Iszonyú örömmek előérzetében / Hogy

ne repedjen meg?” (Egressy Gábornak); [a csósz] „nem hallgatóság kedviért nyögé / Fáj-dalmait... hisz, ameddig belát, / Alig *vehetni föl* egy-két tanyát.” (Bolond Istók, 1. ének); „Konstantinápolyba jutánk. [...] Egy helyt hét tornyot mutatának: néztem a tájra / S többet háromnál *föl nem veheték*.” (Az elveszett alkotmány, 2. ének).

Költészetünkben az utóbbi Arany-idézetek igéivel teljesen azonos jelentésárnyalatot bizonyító példákat nem találtam, legfeljebb a következőkre lehet azt mondani, hogy a bennük lévő ige értelme közel áll amazok jelentéséhez. Csakhogy ezek is a ’meglát’ fogalomnak a részint konkrétan, részint átvittnek is tekinthető ’észrevesz’ jelentésárnyalatát hordozzák: „*Fel sem veszi* a menyecskét / Sem öreg, sem fiatal, / Sem boldog, sem boldogtalan / Sem a főrend, sem az al.” (Kisfaludy Károly: Tátika, Második ének); „*Fel sem vesz* senkit is nagy rátartiságban, / Mintha csak ő volna ember a világban.” (Csokonai: A kevély); „Epopoeámnak meg kívántam adni az aestetica egységet is, hogy a benne lévő egy és simplex actiót az olvasó elméje egyszerre könnyen *felvehesse* és végig láthassa.” (Csokonai: Dorotya, Előbeszéd). Mivel ez utóbbiaknál régebbi hasonló példákat nem találtam, úgy látszik, Arany fellépése előtt nem sokkal jelent meg az igének ez a sajátos ’meglát-hat’ jelentése, s amint megjelent, viszonylag hamarosan el is tűnt a költői nyelvből. Újabb tájszótárainkban nem, csak a 19. század végén készült Szinnyei-féle Magyar tájszótárban találtam ilyen jelentésben: ’szemmel megkülönböztet, kivesz’. Bizonyára nem véletlen, hogy a példák Arany szülőhelye közeléből valók: „A tút csak látom a hegyibe, de a tormot (tornyot) sehogy se tudom *felvenni*” (Hajdú m.); „Látom a hódvilágot is, de nem tudom *fölvenni* a minéműségét” (Nagyvárad). Ez arra mutathat, hogy a szóban forgó jelentés nemcsak időben, hanem területileg is korlátozottan volt jelen, Petőfinél sem található meg.

Nemcsak a *felvehet*, hanem a *kivehet* igét is a ’meglát-hat’ értelemben használja Arany. Az ÉrtSz. ugyan átvitt értelmet tulajdonít az igének ebben az Arany-idézetben: „Oh, édes reményim, tündér palotátok – / Hadd volna az ábránd, csak előttem lenne! / S hadd vonúlna messzebb: követném, követném /.../ Míg csak elmosódó rajzát *kivehetném* / Ott, hol a kerék föld határos az éggel” (Mint egy alélt vándor...), de talán a *kivehet* ige itt is inkább a konkrét ’meglátás’-t jelenti. És ugyanilyen értelmű itt is: „[Toldi] Mégsem szabadulhat Rozgonyi lányátul: / Akármire gondol, az is ott van hátul. / Ha csak a délibáb szűz fátyola lebben: / Már mintha Piroskát *kivehetné* ebben” (Toldi szerelme, 3. ének).

BEKE JÓZSEF

Zalámboló lecsó*. – 1. Ez a bizonyára meglepő szókapcsolat a saját alkotásom. Nem egyszerűen a fantáziám szüleménye, hanem a Magyar Nyelv 2011-es évfolyama első számának etimológiai ihlették. Ott jelent meg BÜKY LÁSZLÓ „(El)zalámbol” (MNy. 2011: 78–81), valamint SZELP SZABOLCS „Egy újabb és egy elfeledett adat a *lecsó* történetéhez” (uo. 81–4) című írása. A két szómagyarázatot valószínűleg a véletlen sodorta egymás mellé, együttes szereplésükben mégis látok valamiféle sorsszerűséget. Közös jellemzőjük, hogy bár merész alapötletüket bőven kifejtik, számos tisztázandó kérdést válasz nélkül hagynak.

Ötletek nélkül természetesen nincs etimológia. Ennél tovább is mehetünk: néha ép-

* A vitacikk kapcsolódik ahhoz a munkálathoz is, amely az MTA Nyelvtudományi Intézetében folyik „Új magyar etimológiai szótár” címen GERSTNER KÁROLY vezetésével, az OTKA támogatásával (azonosító: K 83540).